

K OTÁZKE HODNOTENIA HEGLOVEJ DIALEKTIKY

VLASTA ČERNÍKOVA

Otázka vzťahu marxistickej a Heglovej filozofie je aktuálna od samého vzniku marxizmu. Nie preto, že by marxistická filozofia nemala veľa iných otázok, ktoré stavia sám život a sústreďovala sa iba na dejiny, ale preto, že heglóvská filozofia nie je pre marxizmus dejinami v pravom zmysle slova, niečím, čo už definitívne zostalo v minulosti, čo je preskúmané a opísané a netreba sa tým viac zaoberať. Je pravda, že marxistická filozofia prekonala heglóvskú idealistickú dialektiku a preto by sme sa snáď nemuseli k nej vracaať. Marx a Engels však nestačili napísať prehľadný výklad svojej filozofie, svojej metódy vcelku, hoci sa na to chystali. V ich prácach ju však môžeme nájsť tak, ako ju používali pri skúmaní konkrétnych problémov a konkrétnych udalostí. Výklad marxistického chápania kategórií dialektiky nachádzame poväčšine v polemických dielach proti predstaviteľom idealizmu a metafyziky. Snáď z tohto dôvodu odporúča Lenin „materialisticky čítať Hegla“ pre hlbšie marxistické vzdelanie, t. zn. hľadať a neho priame vysvetlenie dialektického spôsobu myslenia ako takého, v „čistej podobe“.

Materialistické čítanie Hegla nie je však jednoduchá vec a nemožno k nemu pristúpiť s tým, že jednoducho zameníme pojem „absolútny duch“ pojmom „hmota“. Nejde to už z toho dôvodu, že kategória hmoty má v Heglovom systéme presne vymedzené miesto, miesto určené celkovou idealistickou koncepciou; hmota sa javí v tomto systéme ako niečo pasívne, ľudským poznaním prekonané. Ďalej sa zastavíme pri tejto otázke podrobnejšie. Materialistické čítanie Hegla predpokladá uvedomiť si nielen idealistickosť Heglovho systému, ale aj nedostatky jeho metódy, lebo tieto dve stránky jeho filozofie spolu úzko súvisia a nemožno ich oddeliť.

Článok je pokusom ukázať na príklade niekoľkých kategórií protikladnosť marxistickej a Heglovej dialektiky.

Marx a Engels nikdy nepopierali, že nemecká klasická filozofia bola jedným z prameňov ich učenia. Naopak, pri mnohých príležitostiach zdôrazňovali vplyv a význam Heglovej metódy na svoju filozofiu. Je zaujímavé, že kým Feuerbacha spomínajú ako zdravý impulz, zdôrazňujú oslobodzujúci vplyv jeho zdravého materialistického myslenia v abstraktnej spleti idealistických úvah vtedajšieho Nemecka, k Heglovi sa častejšie vracajú pri riešení závažných filozofických problémov. Bojujú v Heglovej otázke vlastne na dvoch frontách: Jednak proti tým, ktorí chceli bagatelizovať Hegla a týmto spôsobom, rafinovanejším ako priamy spôsob, zľahčovať aj marxistickú dialektiku ako „nezrozumiteľné heglóvstvo“. Tento spôsob sa veľmi hodil hlavne odporcom marxistických ekonomických názorov vyložených v *Kapitále* a jednak proti tým, ktorí síce uznávali význam heglóvskej filozofie, ale

tvrdili, že marxistická a heglovská dialektika je jedno a to isté, že marxizmus neprináša do dialektiky nič nové. Popritom, že Marx a Engels uznávali Heglove veľké zásluhy o vývin filozofického myslenia, zdôrazňovali vždy, že ich filozofia, a to ako teória, tak aj metóda, sa diametrálne líši od Heglovej. Poukazovali pritom na mnohé konkrétne tézy v jeho filozofii, ktoré sú nezlučiteľné s materialistickou dialektikou; je celkom v duchu dialektiky, že práve marxizmus, ktorý vyšiel z Hegla, podal najhlbšiu kritiku jeho filozofie.

Keď sa hovorí všeobecne, zdá sa, že problém vzťahu medzi marxistickou a heglovskou filozofiou je celkom jasný: Marx a Engels zobrali od Hegla racionálne jadro. Čo je racionálne jadro? Dialektika. Čo je idealistický obal? Systém. Systém sa dá preč, zostane metóda. Tu sa však začínajú vynárať problémy. Ako oddeliť systém od metódy? Kde sú hranice, podľa ktorých ich možno odlíšiť? Ako môže byť dialektická metóda spôsobom dôkazu tak dôsledne idealistickej teórie? Tieto otázky si vyžadujú vysvetlenie niekoľkých problémov, ktoré sa týkajú vlastnej histórie Heglovej filozofie. Je nevyhnutné sa podrobnejšie zaoberať vzťahom systému a metódy vo vnútri Heglovho učenia, úlohou absolútneho ducha. Treba sa pozrieť na korene Heglovej filozofie vo vtedajšej spoločnosti, na súvislosti, v ktorých vznikala.

I

Filozofické učenia nevznikali obyčajne ako bezprostredný odraz vývinu výrobných síl spoločnosti. Preto boli správne kritizované tie učebnice dejín filozofie, ktoré uvádzali pred menom filozofa jednoducho číslo o vývoze a dovoze krajiny v tom-ktorom období ako „ekonomické podmienky vzniku filozofie“. Vývin filozofie omnoho lepšie objasňujú také dôležité momenty, ako sú boj tried, politická situácia v krajine (ktorá odráža a koncentruje problémy ekonomické), stav prírodných vied, spoločenských teórií a v nemalej miere aj samotné filozofické tradície. Ináč by sme ťažko vysvetlili, prečo v krajinách s približne rovnakými ekonomickými ukazateľmi vznikali veľmi rozdielne filozofické učenia.

Opisovať podrobne situáciu v Nemecku v období vzniku a vývinu Heglovej filozofie by bolo veľmi zdĺhavé, poukážeme preto len na tie momenty, ktoré sa bezprostredne týkajú jeho učenia.

Politický život celej Európy prebiehal vtedy v znamení francúzskej revolúcie a napoleonských vojen. Kým však francúzska buržoázia bojovala pod zástavou ideí, Nemci bojovali iba v oblasti ideí. Nemecká buržoázia bola pre rozdrobenosť Nemecka nezjednotená, ako trieda slabá a nerozhodná v postoji proti feudálom, skorumpovaná úradníckymi teplými miestami a zviazaná malosťou pomerov. Mnohí jej predstavitelia, najmä mládež (včítane Hegla, ktorý aj v svojej mladosti aj v neskorších rokoch nadšene hovoril o francúzskej revolúcii ako o pochode absolútneho ducha, ktorý odhadzuje tesnú obuv, aby mohol rýchlejšie kráčať vpred), vítali francúzske revolúciu, zostali však pritom v oblasti nadšenia, z ktorej postupne, ako revolúcia bola stále dôslednejšia, prechádzali do oblasti „nestranných“ pojmov. Situácia v Nemecku bola, ako hovorí Engels, vtedy celkom prehnutá, ale jej riešenie sa premietalo prevažne len v oblasti metafyzických problémov a v praxi len ako malické nesmelé reformy, ktoré nevychádzali za rámec dobrého tónu. Celá nemecká filozofia je odrazom tohto politického kompromisu medzi slabými feudálmi, ktorí sa úboho snažili napodobniť veľkoleposť francúzskej aristokracie a zbabelou buržoáziou, ktorá sa snažila napodobniť svojich feudálov. V takejto situácii sa filozofia

príliš nezaoberala (v porovnaní napr. s francúzskou filozofiou) aktuálnymi otázkami života, ale snažila sa ich všemožne obísť a keď ich stavala, tak ich stavala na hlavu, aby náhodou neporušila mŕtvy kľud zhnitej vody v nemeckej politike. Ak však bolo možné brániť šíreniu buržoáznej revolúcie, nebolo možné zabrániť šíreniu myšlienok a s týmito myšlienkami sa musela nemecká filozofia vypoariadať; vypoariadala sa s nimi v podobe dialektiky na jednej strane, v podobe odmietnutia jej pozemských dôsledkov na strane druhej. K momentu vzniku Heglovej filozofie urobili prírodné a spoločenské vedy značný pokrok. Ak prírodovedci poväčšinou neprichádzali ešte sami k dialektickému mysleniu, neznamená to, že objavy prírodných vied už si nevyžadovali nový spôsob myslenia. Tzv. klasifikačné obdobie (presnejšie povedané obdobie holého zbierania faktov a ich systematizácie) sa v niektorých vedných odvetviach už v podstate skončilo. Najväčšie úspechy dosiahla matematika v podobe diferenciálneho a integrálneho počtu, teórie nekonečných malých veličín. Rozvinula sa embryológia. Goethe rozpracoval teóriu metamorfózy rastlín. Lavoisierov objav znamenal koniec mýtov o flogistone. Vo fyzike sa rozpracovávala oblasť magnetizmu a elektriny. Elektrické prístroje umožnili ďalšie objavy, napr. analýzu vody. Geológia sa stávala samostatnou vedou. Kantova a Laplaceova kozmogonická teória hovorila o tom, že vznik slnečnej sústavy aj našej zeme je proces, a nie nemenný jav. Všetky tieto fakty jasne ukazujú, že starý metafyzický spôsob myslenia už nestačil na to, aby vysvetlil a zovšeobecnil nové objavy prírodných vied. Rozpor medzi jednotlivými, zatiaľ ešte útržkovitými prírodovedeckými objavmi a nedostatkom teoretického myslenia, metafyzičnosťou myslenia sa prejavil najmä v Kantovej filozofii. Jeho antinómie odhaľovali nedostatočnosť metafyziky v oblasti vedeckých otázok, a to práve v oblasti otázok najvšeobecnejších. Živelná dialektika starých Grékov nemohla nahradiť metafyzický spôsob myslenia v prírodných vedách, lebo bola stavaná na úplne inom základe. Nemecká filozofia sa preto už od Leibniza pokúšala vyriešiť otázku takého teoretického myslenia, ktoré by zodpovedalo prírodovedeckým a filozofickým poznatkom novoveku. Je známe, že Hegel usilovne študoval matematiku a jeho „filozofia prírody“ svedčí o tom, že mal v oblasti prírodných vied encyklopedické znalosti, ale ani tieto znalosti ho neprivádzajú k tomu, aby bol dôsledným dialektikom.

Hegel sa taktiež neoslobodil od tradícií idealistickej filozofie, najmä od jej spätosti s teológiou a scholastikou. Táto teologická tradícia sa prejavuje v Heglovej filozofii predovšetkým v podobe absolútneho ducha, ktorý je vlastne bohom, z ktorého sa dedukuje celý svet. Dôsledkom scholastickej tradície je taktiež zložitost a spleť Heglovej filozofie, jej špekulatívny charakter, ktorý privádza ad absurdum všetky špekulatívne tendencie idealistickej filozofie. Na súvis medzi Heglovou filozofiou a teológiou veľmi dobre poukázal Feuerbach, ale my sa nemôžeme vyrovnáť s Heglom slovom „teológ“, ako to urobil on. Už preto nie, že uzavretost a komplikovanost Heglovho systému, ktorý je vo svojich konečných dôsledkoch v príkrom rozpore so zásadami jeho metódy, je výsledkom nielen vtedajšieho nemeckého spôsobu myslenia, vyplývajúceho z postavenia tried v spoločnosti, nielen teologických zvykov, ale je tiež dôsledkom filozofických tradícií, t. j. snahy každého filozofa vytvoriť dokonale uzavretý systém. V neposlednom rade je tiež dôsledkom prirodzenej túžby človeka obsiahnuť a vysvetliť všetko, čo bolo dosiaľ nevysvetlené. Okrem toho Hegel, ak chcel urobiť vo filozofii krok dopredu, musel sa pokúsiť odpovedať na otázky, ktoré postavila, ale nevyriešila nemecká klasická filozofia pred ním. Otázok bolo postavených veľa a zo všetkých oblastí, a to najmä Kantovou zásluhou. Kant fakticky zavŕšil metafyzický spôsob myslenia a postavil otázku dialektiky

tým, že poukázal na mnohé protirečenia v riešení filozofických problémov, ktoré vznikajú pred metafyzikou, len čo sa púšťa do oblasti, vychádzajúcej za rámec všedne chápanej skúsenosti, empirie. Kanta bolo možno kritizovať zľava aj sprava, nielen v otázke materializmu alebo idealizmu, ale aj v otázke dialektika a či metafyzika. Je príznačné, že Hegel, ktorý znamená v porovnaní s Kantom pokrok vo filozofii, kritizuje ho takmer vždy zľava za metafyziku, za skepticizmus.

Ako vo všetkých filozofických teóriách, aj v Heglovej sa dá mnoho vysvetliť spoločenskými podmienkami tej doby. Jej protirečivosť je dôsledkom protirečenií v hlavách ľudí, ktoré boli zasa odrazom protirečivosti vtedajšej nemeckej politickej situácie a ekonomiky. Je tiež dôsledkom protirečivosti vývinu prírodných vied, v ktorých často teoretické zovšeobecnenie značne zaostáva za objavenými faktami. A nakoniec jej protirečivosť je prirodzeným protirečením, ku ktorému musí prísť každá idealistická filozofia, keď chce byť dôsledná. Konkrétne sa toto protirečenie prejavuje ako protiklad medzi živou a dialektickou metódou prístupu k jednotlivým pojmom a kategóriám a ustrnulými metafyzickými závermi, ktoré zavŕšujú jeho filozofiu. Toto protirečenie sa obyčajne nazýva protirečením medzi Heglovým systémom a metódou.

Nemožno si však predstaviť vyriešenie tejto otázky tak, že oddelíme systém od metódy a získame tým „kladnú“ a „zápornú“ stránku heglovskej filozofie v Proudhonovom duchu. Aj protirečenie vo vnútri jedného filozofického učenia sa musíme snažiť chápať dialekticky, t. zn. ako jednotu a boj protikladov, ako protiklady, ktoré majú spoločný základ, sú od seba závislé a prechádzajú jeden v druhý. U Hegla ako v každom ucelenom filozofickom učení sú systém a metóda úzko späté, navzájom sa prelínajú. Aj spôsob výkladu je závislý od stavu filozofie. Táto stránka sa zreteľne prejavuje nielen u neho, ale vystupuje napr. aj u Hobbesa a Spinozu, ktorých geometrická metóda výkladu nie je len ľubovôľou, ale je do určitej miery diktovaná obsahom filozofie, ktorá vychádzala vo väčšej alebo menšej miere z mechanicko-matematických poznatkov a snahou o presné vyjadrovanie, ktoré vtedy reprezentovala len matematika a geometria.

U Hegla teda úzko súvisí systém, metóda skúmania a metóda výkladu. Ako však potom vysvetlíme tento rozpor: Je známe, že dôsledné uplatnenie dialektickej metódy je spojené s materializmom, i keď sa dlhý čas vyvíjali oddelene. Aj keď nazývame napr. francúzsky materializmus vcelku metafyzickým, vieme, že tam, kde bol skutočne materializmom, t. j. v oblasti prírody, mal veľa dialektických myšlienok; tam, kde sa najviac uplatňoval metafyzický spôsob myslenia, t. j. v oblasti spoločnosti, bol idealizmom (hoci sa francúzski materialisti snažili pri riešení otázok spoločnosti vychádzať — v protiklade k náboženstvu — z materiálnych faktorov, a to bol v tom čase veľmi revolučný pokus). Túto súvislosť možno sledovať celými dejinami filozofie. Ako potom vysvetliť okolnosť, že jeden z najdôležitejších idealistických systémov je dokazovaný práve dialektickou metódou? Tu už bude otázka nielen v systéme, ale aj v samotnej metóde. Bolo by absurdné predpokladať, že Heglov systém nemal vplyv na jeho metódu. Hegel sám priznáva, podľa Engelsa, že mu jeho systém dal oveľa viac myšlienkovvej roboty ako metóda. To sa prejavuje v tom, že ťažkopádny systém zatlačuje a nakoniec doslova pohlcuje metódu, ktorá je uplatňovaná v Heglovej filozofii nerovnomerne a nedôsledne a tam, kde je uplatňovaná, Hegel z nej nerobí také revolučné závery, ktoré z nej takmer bezprostredne vyplývajú. Dôsledkom toho bolo, že si Hegla privlastňovali aj krajní reakcionári, ktorí si z jeho filozofie brali tie spoločenské závery, ktoré robil sám a ktoré prípadne ešte patrične pripravovali a podfarbovali, aby vyhovo-

vali ich triednym záujmom, aj predstavitelia najrevolučnejšej triedy, proletariátu, ktorí sami robili závery, vyplývajúce z jeho metódy, ktoré však Hegel nikdy sám nerobil, ani by sa neodvážil robiť, a rozpracovávajú jeho metódu do dôsledkov. Idealistickým princípom je v Heglovej filozofii absolútny duch, ináč nazývaný tiež bohom, ktorý zákonite prechádza od počiatocnej čistej abstraktnosti mnohými štádiami vývinu, konkretizuje a prehĺbuje sa, až spoznáva, uvedomuje si sám seba v podobe absolútnej idey, ktorá obsahuje všetku mnohotvárnosť a zložitosť sveta.

V Heglovej teórii je síce obsažená hlboká dialektická myšlienka o zákonitosti, ktorá vládne vo svete, ako aj myšlienka všeobecného vývinu a myšlienka o dialektickom vývine ľudského poznania, lebo absolútny duch nie je v podstate nič iné ako abstraktné, odtrhnuté od človeka chápané ľudské poznanie, vedomie, rozum v čistej podobe — jednoducho absolútny rozum. Problém je však v tom, že absolútny duch prakticky obsahuje v sebe už na začiatku všetky tie formy, v ktorých sa potom vyvíja, a formy vývinu obsahujú zasa absolútneho ducha. Hegel sám vidí ťažkosti, ktoré vznikajú z takto komplikovane postavenej otázky vývinu a robí s absolútnym duchom úplnú ekvilibristiku. Tam, kde rozoberá absolútneho ducha v jeho „inobytí“, t. zn. v konkrétnych prejavoch v prírode, v spoločnosti, vo formách spoločenského vedomia a najmä v oblasti poznania, nevenuje otázke absolútneho ducha toľko pozornosti, prípadne ju necháva stranou a rozoberá len dané „inobytie“. Keď však predsa len chce zdôrazniť, že „inobytie“ je len formou existencie absolútneho ducha, prichádza obmedzene k metafyzickým záverom, ako napr. vo filozofii prírody, keď odmieta evolučné teórie, lebo by mu narušovali celkovú idealistickú koncepciu prírody. Vcelku hrá absolútny duch úlohu akejsi „prapodstaty“, spojovacieho článku a najabstraktnejšieho obsahu všetkého bytia, akejsi „absolútnej substancie“ — hoci sám Hegel, keď rozoberá pojem substancie, poukazuje na jeho obmedzenosť. Celkom nič nemôže povedať o absolútnom duchu ako takom, mimo jeho inobytia; Engels k tomu podotýka, že absolútny duch je zrejme absolútny natoľko, nakoľko o ňom nemožno absolútne nič povedať. Priamo tu, v základe heglovskej filozofie, vidíme protiklad medzi dialektikou a metafyzikou: absolútny duch je „absolútny“ (t. zn. vlastne „nanajvyš dokonalejší“) a pritom sa „vyvíja“.

Heglov systém je nielen idealistický, ale sám o sebe je vlastne *metafyzický*, predovšetkým svojou uzavretosťou, za druhé dôslednou subordináciou kategórií, ktorá je často veľmi násilná a je v rozpore s Heglovým chápaním prechodu z jednej kategórie do druhej, hoci má byť potvrdením tohto chápania. Tento prechod si rozhodne nemožno predstaviť len v jednej línii — v línii podriadenosti, ale musíme ho nevyhnutne chápať ako súčasné uplatňovanie niekoľkých, ak nie všetkých kategórií pri skúmaní predmetu, ináč prideme k tomu istému problému, ku ktorému prišiel Hegel, t. j. z ktorej kategórie začať a ktorou končiť. A pre marxizmus je jasné, že poznanie sa začína nie pojmom, kategóriou, ale konkrétnym zmyslovým predmetom.

Heglovi išlo, pravda, o vývoj jednej kategórie z druhej, o „čistý“ vývin poznania od jednoduchého k zložitému, takže je v niektorých miestach jeho *logiky* subordinácia prijateľná a racionálne zdôvodniteľná, podobne ako v *Dejinách filozofie*; ani z tohto hľadiska však nemožno vytvoriť presnú subordináciu kategórií, platnú pre akékoľvek teoretické myslenie, lebo postupnosť vývinu kategórií nie je jednoduchá, ale jednotlivé kategórie sa navzájom preplietajú aj v historickom vývine. Ďalej sa metafyzičnosť Heglovho systému prejavuje v totožnosti myslenia a bytia. Táto myšlienka vplýva na Heglovu metódu tým spôsobom, že v rozpore

s tým, že Hegel sám teoreticky chápe správne nevyhnutnosť jednoty indukcie a dedukcie, analýzy a syntézy a kritizuje metafyziku za jednostrannosť v týchto otázkach, stáva sa jednostranne deduktívnou, že sa príroda, spoločnosť, ľudské myslenie dedukuje z pojmu absolútneho ducha. Dôsledkom tejto myšlienky je taktiež určitý apriorizmus — na začiatku každej Heglovej práce sa mlčky predpokladá to, čo sa na konci dokazuje. To sa prejavuje aj v takých prácach, ktoré obsahujú nesmierne bohatstvo dialektických myšlienok, ako vo *Fenomenológii ducha* a vo *Vede o logike*. Tento vplyv metafyzického spôsobu myslenia na Heglova dialektiku sa konkrétne prejavuje napr. v jeho chápaní prírody a spoločnosti. Príroda opakuje stále tie isté formy. Rozvíja sa len do šírky, v priestore, ale nie v čase. Podľa Hegla príroda pozná len ustrnulé kvalitatívne rozdiely na jednej strane a kvantitatívny rast na druhej strane, ale nepozná ich vzájomný prechod. Hegel popiera evolucionistické teórie a tvrdí, že nie je pravda, že príroda neznáša skoky, ale že v prírode sú samé skoky. Pravda, skoky do šírky, niečo ustrnulé, ako socha, ktorá zachycuje postavu v pohybe. Ak bola zem predmetom histórie do vzniku človeka, prestáva ním byť, len čo vznikne ľudské vedomie. Avšak ani dejiny človeka, spoločnosti nie sú chápané dôsledne dialekticky, siahajú len potiaľ, pokiaľ absolútny duch nespoznáva sám seba v ideálnej dokonalej forme štátu, ktorou má byť — konštitučná monarchia. Aj vývin filozofie chápal Hegel jednostranne ako plynulé prechádzanie a „prekonávanie“ pojmov, pričom modernizuje najmä starovekú filozofiu, aby ju prispôbil svojej teórii. Myšlienka, že filozofické kategórie nie sú večné, že sú výsledkom dlhodobého vývinu ľudského poznania, ktoré postupovalo od jednoduchých pojmov k zložitým, je neobyčajne cenná. Pre Hegla ako pre idealistu je však tento vývin filozofie úplne samostatný, nie je závislý od vývinu spoločenského bytia. Nie je ani procesom boja protikladných smerov; vývoj cez boj protikladov je zobrazený čiste len ako „prekonávanie“ kategórií. Tam, kde to ide, pokúša sa Hegel vo svojich prednáškach z dejín filozofie robiť z materialistov idealistov (ako napr. Herakleita), tam, kde sa to dá veľmi ťažko, zmieňuje sa o materialistoch veľmi krátko, alebo o nich jednoducho mlčí.

Je však príznačné, že keď racionalista Hegel kritizuje Kanta za empirizmus, subjektivismus a metafyziku, približuje sa — hoci nie úplne — k hľadisku materialistickej dialektiky. Lenin k tomu vo *Filozofických zošitoch* poznamenáva, že keď jeden idealista kritizuje druhého, vyhráva to takmer vždy materializmus. Hegel priamo hovorí o „do neba volajúcom“ zobrazení vzťahu medzi subjektom a objektom subjektívnym idealizmom a hovorí na Kantov účet: „Kant zostal zatvorený v rámci psychologického aspektu a empirických manír“.¹

„Preto, že tento filozofický systém prenáša všetku určenosť vecí ako formálnu tak aj obsahovú do vedomia, znamená to, podľa tohto hľadiska, že vo mne, v subjekte, sa skrýva príčina toho, že vidím listy stromu nie čierne, ale zelené, že vidím slnko guľaté a nie štvoruhlové, že pre moju chuť je cukor sladký a nie horký, že určujem prvý a druhý úder hodín ako nasledujúce a nie ako súčasné, že neurčujem prvý úder ani ako príčinu ani ako účinok druhého úderu atď.“²

Tomuto názoru podľa Hegla protirečí „obyčajné vedomie slobody“, ktoré považuje skôr „Ja“ a nie objekt za niečo neurčené, vonkajšie a zvyklo si „oddeľovať od seba“ objekt pri jeho skúmaní. Na príklade Heglovej kritiky Kanta vidíme

¹ G. W. F. Hegel, *Lekcii po istorii filosofii*, Spisy XI, ruské vydanie, Moskva 1937, 421.

² G. W. F. Hegel, *Nauka logiki*, Spisy V, ruské vydanie, Moskva 1937, 583.

konkrétne protirečenia medzi dialektickým chápaním ľudského poznania na jednej strane (lebo Hegel obviňuje Kanta, že vytvoril pre poznanie umelé, zdanlivo neprekročiteľné hranice a bojuje proti nim ako Don Quijote proti veterným mlynom) a na druhej strane idealistické ohrádzanie sa od materializmu vetou, že obyčajné vedomie si zvyklo „oddeľovať od seba“ objekt. V danom prípade je však jasne vidieť, že dialektické chápanie procesu poznania gravituje k materializmu. Hegel sa, samozrejme, nestáva preto ešte materialistom. Nachádza vždy spôsob, akým zmieruje teóriu poznateľnosti sveta s objektívnym idealizmom.

V teórii poznania je cenná i Heglova dialektická myšlienka o nevyhnutnosti súhlasu pojmu s objektom poznania. Je však idealisticky prevrátená, a to tak, že objekt má zodpovedať svojmu pojmu — a nie tak, ako túto otázku chápe marxizmus, že poznatok, pojem je pravdivý vtedy, keď zodpovedá svojmu objektu. V takejto prevrátenej idealistickej podobe vystupujú mnohé Heglove dialektické myšlienky. Táto vzájomná prepletenosť dialektiky s idealizmom azda popri inom privedla Feuerbacha k tomu, že spolu s Heglovým idealizmom odmietal aj dialektiku.

Heglove encyklopedické vedomosti mu dávali široké možnosti pre uplatnenie dialektiky aj vo všetkých ostatných oblastiach. Je však charakteristické, že tieto rozpory medzi celkovou koncepciou napr. prírody ako inobytia ducha a jednotlivými významnými dialektickými myšlienkami nachádzame všade. Jednou z takých myšlienok je napr. vo *Filozofii prírody* požiadavka všestranného skúmania prírodných javov spojená s požiadavkou, aby sa prírodovedci nesažili vysvetliť všetky formy pohybu z jednej, čo je charakteristické pre metafyziku. „Nech teda prestanú obviňovať filozofiu z toho, že sa odľahuje od konkrétosti v prázdnych abstrakciách, keď si fyzici dovoľujú zabudnúť pre kladnú a zápornú elektrinu na všetky vymenované vlastnosti telesného.“³ Hore však už sme uviedli, že si Hegel sám dovoľuje zabudnúť na vývin prírody v čase pre potreby absolútneho ducha. (Otázka Heglovho chápania prírody je zložitá, v rôznych jeho prácach možno nájsť protikladné výroky. Vysvetlenie tejto otázky by vyžadovalo zvláštnu štúdiu.)

V týchto rozporoch medzi celkovou, pre potreby systému násilne metafyzickou koncepciou a významnými dialektickými myšlienkami v jednotlivostiach ako aj naopak, v protirečeniach medzi celkovým dialektickým chápaním problému, napr. problému poznania vo *Fenomenológii ducha* a metafyzickým riešením jednotlivých otázok, ako taktiež otázky zmyslového poznania, ktoré sa chápe ako „myslené zmyslové poznanie“ a „zmyslovo-nadzmyslové poznanie“ — spočíva nerovnomernosť použitia dialektickej metódy v Heglovej filozofii. Dalo by sa uviesť ešte veľa príkladov, ako Hegel teoreticky zdôvodňuje nevyhnutnosť dialektického spôsobu myslenia, pritom sa však na mnohých miestach sám tohto spôsobu myslenia nepridržiava.

Najhlbšie je dialektická metóda rozpracovaná vo *Fenomenológii ducha*, t. j. v histórii a teórii poznania a v oboch jeho *Logikách* (*Veda o logike a Encyklopédia filozofických vied*, časť prvá), najmä v časti o *podstate*.

Hegel berie poznanie za jediný styčný bod subjektu a objektu a „odcudzené“ ľudské poznanie v podobe logiky pokladá za základ a hybnú silu vývinu skutočnosti. Tak sa stáva, že dialektika vecí je u Hegla najhlbšie vyjadrená v dialektike pojmov. To umožnilo Heglovi spojiť dialektický spôsob myslenia s idealizmom, lebo dialektika pojmov odráža dialektiku vecí a vývin ľudského vedomia, ľudského po-

³ G. W. F. Hegel, *Filozofia prírody*, Spisy II, Moskva 19.., 312.

znania, je podriadený tým istým zákonom ako vývin skutočnosti. V tejto obrátenej závislosti, v tom, že Hegel berie prírodu a spoločnosť ako odraz vedomia, ako jeho inobytie, a nie naopak, ako to robí dialektický materializmus, spočíva podstata toho, že marxizmus nemohol prijať Heglovu dialektiku tak, ako bola, ale musel ju obrátiť „Z hlavy na nohy“, ako hovorí Marx v úvode k I. vyd. *Kapitálu*. Z tohto prevráteného chápania zákonov dialektiky len ako dialektiky samopoznávania absolútneho rozumu však vyplýva aj ďalší záver, a to ten, že podstatu, jadro Heglovej dialektiky, musíme hľadať v jeho *Logike*, ktorá je pre Hegla zároveň teóriou poznania, históriou poznania a dialektikou. V *Logike* našli svoj čiastočne zmystifikovaný odraz nielen zákony objektívnej dialektiky, vyjadrené v dialektike pojmov, ale aj dialektika vývinu individuálneho poznania a história ľudského poznania vôbec. Tu, ako aj vo *Fenomenológii ducha* a sčasti v *Prednáškach z dejín filozofie*, je vlastne v celej šírke rozvinutá Heglova znamenitá myšlienka o jednote dialektiky, logiky a teórie poznania. Tu sa spája história s logikou v podobe jednoty historického a logického. „Jednota“ je však už marxistické chápanie, lebo u Hegla je historické a logické v podstate totožné, je to jedno a to isté v tom zmysle, že historické je len forma existencie logického. A zasa máme v tejto otázke nie problém, čo zaradiť do systému alebo do metódy, ale znovu tú istú otázku, ktorá sa nám stále opakuje pri čítaní Hegla, že z jeho téz o totožnosti historického a logického nech už v poznaní alebo o spoločnosti vyplývajú dva protichodné závery: jeden — metafyzický — smerom k idealizmu, a to ten, že vládne svetom akýsi nadprirodzený „zákon“ a veci a vzťahy sú len jeho odrazom, pričom ich dejiny sú vlastne len rozvinutým premietnutím mnohých jeho stránok do šírky.

Hegel sám vychádza predovšetkým z toho, že logika v „prekonanej“ podobe určuje históriu. Preto, hoci bojuje proti nezmyselnému okruhu mechanicky chápaných príčin a účinkov, zaplietol sa sám do tohto ním opovrhovaného kruhu. Teoreticky správne chápe a kritizuje vedu za to, že prijíma často za dôvod to, čo samo má byť zdôvodnené — a sám zostáva v zajatí metafyzického buržoázneho predsudku, že právne, náboženské a iné formy určujú ekonomický stav spoločnosti, a nie naopak. K takým konkrétnym záverom vedú Hegla jeho myšlienky práve tam, kde by mal najviac uplatňovať dialektiku. Vec logiky u neho pohlcuje logiku veci. Druhý, dôsledne dialektický záver, ktorý možno urobiť a ktorý vedie priamo k materializmu, je ten, že spoločnosť, ľudské poznanie sa vyvíja podľa vlastných vnútorných zákonov, ktoré sa v histórii neprejavujú v takej čistej podobe, ako ich odráža, formuluje veda, teória a logika, ale prejavujú sa komplikovane množstvom rôznych podmienok, vedľajších príčin — takže tvoria pestrú a mnohostrannú históriu, ktorej v podstate hlavné a určujúce stránky sú v čistej podobe vyjadrené v logike, t. j. v dialektike. Tak sa stáva, ako hovorí Engels, že skutočnú filozofiu prírody (a možno dodať, že aj skutočnú filozofiu dejín) nachádzame nie v adekvátne nazvaných Heglových prácach, ale v jeho *Logike*.

Z uvedených príkladov z rôznych oblastí Heglovej filozofie vyplýva, že ťažko sa obmedziť tým, že povieme, že systém je idealistický a metóda dialektická. Protirečenie medzi Heglovým systémom a metódou je protirečením, a nie ztrnulo chápaným protikladom, ktorého oba póly berieme ako absolútne nezlučiteľné a v klude. Toto protirečenie je živé, prelína celú jeho filozofiu a prejavuje sa takmer v každej téze, ktorú vyslovuje. Je to protirečenie medzi novým, dialektickým spôsobom myslenia, ktorý — ak sa dôsledne uplatňuje — vedie priamo k materializmu, a medzi zvyškami scholastiky a metafyziky, ktoré vedú priamo k idealizmu. Tak je prepletená metafyzika s dialektikou v celej Heglovej filozofii. Pokiaľ Hegel

kritizuje metafyziku v myslení, robí dialektické závery, lebo môže zostať v oblasti „čistého myslenia“ a môže sa vyhnúť materializmu; keď by však mal kritizovať „metafyziku“, t. j. ustrnulosť, skostnatosť pozemských vzťahov, tam je veľmi mierny a súhlasí aj s metafyzikou, napr. s metafyzikou buržoáznej politickej ekonómie. Vcelku preto nemožno povedať, kde je u Hegla idealizmus a kde dialektika, kde systém a kde metóda, ale treba rozoberať konkrétne riešenie každej konkrétnej otázky.

II

Jednou z najzaujímavejších otázok Heglovej filozofie je II. časť jeho malej a „veľkej“ *Logiky*, časť „podstata“. Jednak preto, že v tejto časti Hegel teoreticky rieši problém protirečenia a jednak pre samo hlboké chápanie dialektiky podstaty a javu, dialektiky zákona.

Základné ťažkosti, ktoré stáli pred Heglom pri riešení otázky podstaty, spočívali vo vcelku nesprávnom, metafyzickom ponímaní tejto otázky v predheglovej filozofii. Veľmi krátko možno uviesť niektoré z týchto problémov: snažili sa všetko vysvetliť z jednej „prapodstaty“ — neskôr sa snažili redukovať všetky formy pohybu na jednu základňu (napr. mechanickosť, keďže redukovali podstatu na vnútornú mechanickú štruktúru predmetu — „človek-stroj“). Tým sa vlastne niekedy zahladzovala kvalitatívna, pestrá rozdielnosť podstát; podstatu chápali obmedzene empiricky, za jej poznanie sa považovalo určenie abstraktno-všeobecných vlastností, čo privádzalo k odtrhnutiu podstaty a javu zákona a jeho prejavu — odtiaľ Kantov agnosticizmus; nechápali podstatu ako protirečenie, ako niččo dynamické, ako dialektiku všeobecného a jednotlivého; podstata sa vyhlasovala za „substanciu“, za niečo večné a nemenné; odtrhovali od seba podstatu a jav, izolovali podstatu veci ako nepoznateľnú „vec o sebe“. K tomu dala podnet najmä Kantova filozofia.

Také boli asi závery, ku ktorým dospela metafyzická filozofia pred Heglom v chápaní vzťahu medzi kategóriami podstaty a javu. Kľúč k správne mu chápaniu týchto kategórií bol v oblasti gnozeológie; skutočný vzťah podstaty a javu, zákona a jeho prejavu mohol byť pochopený len vtedy, keď bola pochopená dialektika procesu poznania. Hegel túto dialektiku procesu poznania pochopil a preto sa mu podarilo postaviť správne (z gnozeologickej stránky) mnohé otázky týchto kategórií, s ktorými si metafyzika nevedela rady.

„Pravda bytia je podstata“ — tak sa začína II. časť *Vedy o logike*. Už sama táto veta, formulovaná v idealistickom obale, sa nám javí v inom svetle, keď sa pozrieme, čo chápe Hegel pod podstatou. Táto veta je rukavicou, hodenou plochému empirizmu, ktorý zostáva len v oblasti bytia, t. zn. na povrchu vecí a prichádza tam len k „hlúpym nekonečnostiam“, k „hlúpym protirečeniam“. V Heglovom sborníku táto veta znamená, že veda, ktorá zostáva len pri opisovaní vecí a ich vlastností, keby neporovnávala tieto vlastnosti, keby robila sebaúplnejšie prehľady a klasifikácie, nie je ešte vedou. Túto požiadavku „nezostávať na povrchu vecí“ však Hegel len postavil a jemu samému podarilo sa ju splniť len v niektorých otázkach; dôsledne ju dodržiava len marxizmus. Marx sám presnejšie formuluje túto dialektickú myšlienku, zameranú proti plochému empirizmu: Keby forma prejavu a podstata vecí bezprostredne súhlasila, bola by všetka veda zbytočná.⁴

Aký je vzťah medzi podstatou a javom v Heglovom ponímaní? V protiklade

⁴ K. Marx, *Kapitál*, diel III, Moskva 1949, 830. Ruské vydanie.

ku všetkým predchádzajúcim filozofom Hegel chápe podstatu a jav ako jednotu protikladov. Podstata sa javí rôznym spôsobom. Jej prejavy sú k sebe ľahostajné, alebo si dokonca protirečia. Pretože sú však prejavmi podstaty, musí byť protirečenie skryté niekde v samotnej podstate. Už to, že sa jedna vec môže v rôznych podmienkach javiť *rozdielne*, znamená, že podstata veci je protirečivá.

Toto protirečenie vystupuje na povrch jednak ako protirečenie medzi javmi a jednak ako protirečenie medzi javom a podstatou. Hegel však sám túto znamenitú myšlienku neuplatnil napr. vo svojej teórii spoločnosti. Marxizmus ju chápe oveľa hlbšie — v tom zmysle, že myslenie nesmie zostávať len pri tých protirečeniach, ktoré sa prirodzene naskytujú, ale musí ich doslova hľadať. „Rozdvojení jednotného a poznání jeho protikladných častí... je *podstatou* (jednou z „podstatných vlastností“, jednou ze základných zvláštností či rysem) dialektiky.“⁵

Hegel rozlišuje v tejto súvislosti tri pojmy: zdanlivosť (to, čo badať na prvý pohľad), podstatu a jav. Jeden pojem „prekonáva“ druhý, „zahrňuje“ do seba predchádzajúce pojmy. Jav je teda jednotou podstaty a zdanlivosti, je vlastne zdanlivosť skutočnosťou, t. j. nateraz už nie len povrchnou, subjektívnou. Otázka podstatného javu sa u Hegla spája s otázkou „pravdivosti“ javu. „Pravdivé je to, čo nie je ničím subjektívnym.“⁶

Tieto tri kategórie sú vysvetlené nielen v časti o podstate, ale je na nich založená vlastne celá *Logika*. Celá časť „o bytí“ sa berie ako bezprostredné poznanie, zdanlivosť. Preto sa začína tým, čím sa začína proces poznania, vzatý idealisticky odtrhnuté od reálneho objektu (alebo objektívnej reality) — najbezprostrednejším, najjednoduchším, k čomu privádza prvé pozorovanie — abstrakciou „čistého bytia“ — ináč povedané, konštatovaním, že „niečo jestvuje“. Z tohto hľadiska veta „Pravda bytia je podstata“ už znie trochu ináč.

Bezprostredne, na prvý pohľad badateľne, t. j. zdanlivosť, je nepodstatná existencia. Táto sa rýchle mení, je nestála. Preto za ňou musí byť ešte voľačo iné, stálejšie, trvalejšie, čo podľa Leninových slov „sa pevnejšie drží, sedí“.

Poznanie objektu (nezabúdajme, že objekt je stále len „inobytie“ absolútneho ducha) sa začína so zdanlivosťou, ale podľa Hegla pri nej nezostáva — to je jeden z rozdielov medzi Kantovou a Heglovou teóriou poznania. Zdanlivosť nie je u Hegla ničím len subjektívnym. Je to bytie bezprostredné, vonkajšie. Má svoje zákony a svoje určenia.

Protirečenie medzi podstatou a zdanlivosťou vystupuje ako vonkajšie protirečenie (tu sa uplatňujú kategórie náhody a nevyhnutnosti, zdanlivosť sa modifikuje pod vplyvom vonkajších podmienok, zákonitostí, ktoré sa nevzťahujú na danú špecifiku, podstatu) — a ako vnútorné, t. j. ako to protirečenie, že podstata nemôže jestvovať sama po sebe ako „vec o sebe“, že sa nemôže neprejavovať a že sa musí prejavovať práve tak a nie ináč. Hoci je zdanlivosť nepodstatná existencia, obsahuje moment nevyhnutnosti v podobe samej podstaty, ktorá sa v nej skrýva. Podstata je v zdanlivosti jednoducho daná. Zdanlivosť je bezprostredná; môže mať rôzny obsah, ale ten je určený nie ňou samou, ale podstatou. Z povedaného vyplýva, že poznanie sa nesmie uspokojiť tým, čo je badateľné na prvý pohľad, lebo by mohlo upadnúť do „hlúpych“ (t. j. metafyzických) protirečení. Musí ísť ďalej, hlbšie.

Zdanlivosť je moment, jedna z čŕt podstaty. Hegel kritizuje kantovské chápanie

⁵ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Praha, 319.

⁶ G. W. F. Hegel, *Lekcii po istorii filosofii*, zv. XI, Moskva 1937, 439.

podstaty za to, že Kant odtrhuje od „veci o sebe“ ako podstaty všetky jej prejavy a prenáša ich do oblasti čistej zdanlivosti. „Vec o sebe“ je nepoznateľná, jestvuje odtrhnuté od javov, preto je márne zaoberať sa jej poznaním. Zdanlivosť, hovorí Hegel, je „fenomén skepticizmu“ a „jav“ subjektívneho idealizmu. Subjektívny idealizmus nepripúšťa existenciu veci. Subjektívny idealizmus zahrňuje do zdanlivosti všetku rôznorodosť sveta a odmieta objektívnu existenciu aj samej zdanlivosti. Tu vidíme, že Hegel kritizuje agnosticizmus a subjektívny idealizmus vlastne zľava, čo mu pomáha prehlbiť dialektické chápanie kategórií.

Hegel definuje zdanlivosť ako bezprostredné a poznamenáva, že subjektívny idealizmus nevychádza za hranice bezprostredného, zostáva v rámci daného bytia a okrem toho odmieta aj objektívnu existenciu posledného. Hoci však sám uznáva objektívnosť zdanlivosti, podceňuje úlohu zmyslového poznania. Považuje ho za nepravdivé, neskutočné. V marxistickej teórii poznania sú tieto dve stránky v súlade: to, čo vidíme na prvý pohľad, čiže povrch vecí, jestvuje objektívne, v jeho poznaní hrá hlavnú úlohu zmyslové poznanie; „neskutočnosť“ zmyslového poznania chápe marxistická filozofia len tak, že zmyslové poznanie nepostačuje pre poznanie predmetu, že zmysly neodrážajú predmet absolútne dokonale hlboko, ale že ho pritom odrážajú v podstate správne. Hegel sa snáď týmto chcel vyhnúť tomu, aby sa skúsenosť považovala za kritérium pravdivosti nášho poznania; marxizmus však uznáva úlohu zmyslov v poznaní a pritom nerobí tento záver, ale berie za kritérium pravdivosti prax.

Hegel viac podtrhuje jednotu zdanlivosti a podstaty ako ich protirečenie. Je to spôsobené jednak tým, že bojuje proti subjektívnemu idealizmu, ktorý ich odtrhoval, ale aj tým, že zdanlivosť je podľa Hegla „objektívna“ v rovine logiky, poznania, ktoré s ňou musí počítať, a nie v rovine ontológie, ako skutočná, konkrétne zmyslová rôznorodosť objektívneho, hmotného sveta.

Oblasť zdanlivosti a oblasť podstaty jestvujú, podľa Hegla, relatívne samostatne, ale ich existencia vôbec je podmienená tým, že sú späté; jestvujú natoľko, nakoľko súvisia a prelínajú sa navzájom.

Poznanie sa nekončí bezprostredným a jeho definíciami. Keď sa chce na tomto „bezprostrednom“ zastaviť, upadá do „hlúpych“ nekonečností. (V časti „bytie“ uvádza Hegel také „hlúpe“ nekonečnosti a protirečenia: vec má kvalitatívnu a kvantitatívnu stránku — kvantitatívna, keď prekročí uzlový bod miery, stáva sa kvalitou, ktorá má svoju kvantitu — a ďalej kvantita, kvalita, kvantita, kvalita... Aj v otázke príčinnosti odhaľuje Hegel nedostatok takéhoto jednostranného myslenia: vec má svoju príčinu, táto príčina mala tiež svoju príčinu — a tak do nekonečnosti.) Tieto „hlúpe“ nekonečnosti sa „prekonávajú“ len pri poznaní podstaty. Sú vlastne prirodzeným dôsledkom vlastností zdanlivosti, a to v tom zmysle, že predmet, vec má toľko vlastností a existuje v toľkých súvislostiach, že pri pokuse definovať ich všetky bez určitého kritéria, bez teórie, privádza do slepej uličky. V takejto slepej uličke sa nachádza teraz napr. buržoázna sociológia, ktorá sama priznáva, že sa utápa v mori faktického materiálu a nevie, ako sa z neho vymotať — lebo sa sama z triednych záujmov bráni tomu, aby prešla od vonkajších faktorov k podstate, čiže k zákonitostiam, ktoré určujú kapitalistické spoločenské zriadenie.

Hegel rieši túto ťažkú otázku tak, že „zdanlivosť“ s jej „hlúpymi protirečeniami“ zostáva sama o sebe len dovtedy, dokedy neprejdeme od holého abstraktného ponímania „všetko sa vyvíja“ k otázke, čo sa vyvíja a ako sa vyvíja, t. j. k podstate.

Tu je obsiahnutá hlboká dialektická myšlienka, že len jedným zákonom, aj keď je objektívny a správne formulovaný, nemôžeme vysvetliť ani jednu vec. Skú-

manie každého predmetu si vyžaduje uplatnenie celého komplexu dialektických zákonitostí.

Skutočné poznanie si podľa Hegla vynucuje sprostredkovanie. Poznanie nepreniká do podstaty hneď, lebo podstata existuje najprv „v sebe“. Hegel hovoril o vývine prírodných vied, že metafyzické, empirické obdobie bolo pre začiatok nevyhnutné, skutočná teoretická prírodoveda však musí vyjsť za jeho hranice, nemôže sa na ňom zastaviť. Ukazuje, ako vznikajú ťažkosti metafyzického myslenia v oblasti klasickej formálnej logiky, keď sa táto jednoducho prenesie do ostatných vied a povýši sa na všeobecné zákony a všeobecnú metódu myslenia v týchto vedách. Tak vzniklo napr. jednostranné chápanie príčinnosti a vzťahu medzi nevyhnutnosťou a nahodilosťou. Absolutizovala sa vždy jedna alebo druhá stránka. Hegel videl, že metafyzické myslenie vedie alebo k subjektivismu, alebo k fatalizmu. Táto druhá stránka mu umožnila bojovať proti metafyzickému materializmu tak, ako ukazoval na túto stránku boja materialistických a idealistických učení Marx v I. téze o Feuerbachovi. Hegel sa však dostáva sám do opačného extrému, lebo ako metafyzický materializmus prevažne podceňoval úlohu ľudskej aktívnej činnosti a chápal spoločenskú nevyhnutnosť v podobe určitej osudovosti, Hegel absolutizuje druhú stránku, aktívnosť a silu myslenia, rozumu, a robí ju tvorcom všetkého, čo jestvuje; pritom sa však sám celkom nevyhol fatalizmu ani teleológii, lebo vývin spoločnosti má užho vopred, od samého začiatku daný cieľ, ku ktorému smeruje.

Stvárnené bytie vystupuje vo svojej zdanlivosti ako koexistencia vecí k sebe ľahostajných. Poznávajúce myslenie jestvuje preto v tomto štádiu v zásadách v totožnosti, sporu a vylúčeného tretieho. (Na prvý pohľad sa zdá, že Hegel pritom vo svojej *Logike* odmieta tieto zákony. V skutočnosti však nekritizuje tieto zákony, ale metafyzikov za to, že ich používajú za hranicami ich použitia, že ich povyšujú zo zásad správneho myslenia na zákony predmetov a vecí a robia ich dokonca jediným kritériom pravdy. V tomto rozbere je obsiahnutá dialektická myšlienka o vývine poznania od nižších foriem myslenia k vyšším, pričom dialektika nepopiera úplne formálnu logiku, ale „prekonáva“ ju v Heglovom zmysle, t. j. obsahuje ju organicky.) Hegel poukazuje na to, že prírodné vedy sa vyvíjajú nie vďaka, ale napriek takto chápaným logickým zákonom. Geometria vypočítava kruh ako mnoho-uholník s nekonečným počtom strán — to je z hľadisa formálnej logiky „hlúpe protirečenie“. Fyzika rozvíja teóriu polarít, ale zhrozila by sa, keby videla, aké je to kacírstvo z hľadiska formálnej logiky, ak by sme ju brali ako metódu pravdivého poznania a naopak, aké závery z toho vyplývajú o samej formálnej logike.

Vo viditeľnom pohybe existujú stránky protikladov mimo svojej vnútornej súvislosti. Empirické myslenie považuje preto protirečenia, keď sa s nimi stretne, za protirečenia v myslení a snaží sa im vyhnúť tým, že tvrdí, že nejestvuje nič protikladné. Vidíme tu, že Hegel hlboko chápe nedostatok metafyziky, ktorý nie je v tom, že by metafyzika neuznávala existenciu protikladov. Ona ich uznáva, ale chápe ich staticky a nie ako pohyb, ako protirečenie. Hegel však ukazuje, že myslenie má odhaľovať vnútornú spätosť ľahostajného a protikladného tým, že sa „ponára“ do vnútra bytia podstaty. Protirečenie existuje i v skutočnosti i v subjektívnom pojme. Ono je podstata a existuje pri tom aj bezprostredne; v Heglovej terminológii „má svoje bezprostredné stvárnené bytie“. Pohyb jestvuje napr. preto, že je jednotou protikladov, jednotou pretržitosti a nepretržitosti. Pohyb je „samoexistujúce protirečenie“. Všetko, čo je, môže byť živé a existovať len natoľko,

nakolko obsahuje protirečenie ako podstatu, ako základ. „Ak niečo jestvujúce nie je schopné v sebe udržať svoje protirečenie, hynie cez protirečenie“.⁷

Tak sa protirečenie stáva „princípom všetkého samopohybu“. Myslenie musí teda prejsť od bezprostredného, ľahostajného bytia k vnútornému, živému, nevyhnutnému samopohybu, ktorý je zdrojom vonkajších protikladov. Myslenie musí samo v sebe udržiavať protirečenia, ináč „sa dostáva pod živelnú nadvládu protirečenia“ (tamže).

To, že protirečenie existuje v bezprostrednej skutočnosti v podobe ľahostajnosti svojich stránok, má za následok, že „predstava“, „bežné myslenie“ odtrhuje tieto stránky, berie za základ raz jednu, raz druhú. Toto myslenie neobsahuje to najpodstatnejšie z týchto stránok — ich vzájomný prechod. Dôvtip tieto stránky... „privádza do takej súvislosti, ktorá obsahuje ich protirečenia a tým samým dáva ich pojmu možnosť presvietiť cez toto protirečenie“.

„Mysliaci rozum zaostruje... rozdiel medzi rôznym, ktorý sa otupil“ do podstatného rozdielu, do protikladu. Len vtedy, hovorí Hegel, stáva sa rôznorodosť sveta pohyblivou a živou, získava „... tú zápornosť, ktorá je vnútornou pulzáciou, vlastnou samopohybu a životnosti.“ (Tamže, str. 523.)

Pre Hegla je teda prechod vedeckého myslenia od zdanlivosti k podstate nevyhnutný i prechodom od rozdielu k protikladu a k vnútornému protirečeniu, prechod zaostrujúci a nie zahladzujúci vonkajší rozdiel. Vedecké myslenie má hľadať v tomto prechode princíp samopohybu.

Je zaujímavé, že Hegel tu zdôrazňuje, že tento prechod nie je len činnosť poznania, ale — „pochod samého bytia“ (tamže, str. 456). Ináč by totiž ťažko vysvetlil, ako sa takéto zložité problémy a procesy dostávajú do poznania. Keď abstrahujeme od toho, čo Hegel rozumie pod bytím, znamená táto veta, že v objektívnom vývine vecí sa rozdiel, protiklad vyvíjajú do hĺbky, do protirečenia, ktoré sa neustále zostruje. Hegel naznačuje, že protirečenie sa vyvíja až k boju, ku konfliktu, ale len útržkovite, v podobe nedopovedaných domnienok, napr. tých, ktoré sú uvedené vyššie. Zaujímavé je tiež, že Hegel na dôkaz svojich teórií o protikladoch uvádza príklady z prírody a prírodných vied, ale pritom odmieta uznať samopohyb prírody, hoci „protirečenie je princípom samopohybu“. V boji s metafyzikou vychádza mlčky z objektu, uvádza príklady. Prítom však vyvádza protirečenie z predchádzajúcich kategórií čiste špekulatívnou cestou.

Podstata je počiatok v sebe a je reflexia. Prvý pojem reflexie je čistá totožnosť. Pojem totožnosti však už predpokladá s nevyhnutnosťou to, na rozdiel od čoho je totožnosťou, predpokladá rozdiel. Rozdiel braný na spoločnom základe (t. j. rozdiel medzi vecami, ktoré podmieňujú existenciu jedna druhej, ako + a — pól magnetu) sa rozvíja do protikladu, do protirečenia. Je to čiste logická cesta, ale veľmi presne odráža v pružnosti pojmov pružnosť skutočnosti. Čím sa však „prekonáva“ pojem protirečenia? Protirečenie je poznané. Prechádza do základu. Protirečenie sa rieši až v časti „pojmem“, t. j. v myslení, pomocou tézy, antitézy a syntézy. Z princípu protirečenia sa vyvádza idealisticky chápaný princíp negácie. Aj tento Heglov prechod možno vysvetľovať dvojakým spôsobom: Jednak je idealistickým útekem zo skutočnosti do oblasti čistých pojmov, jednak však znamená, že sa protirečenie neustále znovurodí na novom základe, stáva sa základom existujúceho na vyššom stupni. V tom je vyjadrený nepretržitý vývin. Zostáva

⁷ G. W. F. Hegel, *Veda o logike*, diel V, Moskva 1937, 521. Ruské vydanie.

však faktom, že podľa Hegla sa protirečenie nerieši v skutočnosti, v praxi, ale cestou „prekonania“ v poznaní.

Z toho, čo sme povedali o Heglovi, vyplýva, že marxizmus prijal všetky Heglove cenné myšlienky o boji protikladov, na rozdiel od Hegla však chápe protirečenie v poznaní ako odraz protirečenií objektívneho sveta. Pre marxizmus je protirečenie ako zákon myslenia a zákon vývinu poznania totožný s protirečeniami v prírode a spoločnosti v tom zmysle, že príroda, spoločnosť a myslenie sa riadi tými istými zákonmi, pritom si však každá oblasť zákonov ponecháva určitú špecifiku danú oblasťou, v ktorej pôsobí, a nie v heglovskom zmysle, že zákony prírody, spoločnosti a myslenia sú totožné. Preto marxizmus ináč rieši otázku protirečenia protikladov. V myslení sa protirečenie rieši skutočne tým, že je poznané; v skutočnosti sa však nevyrieši protirečenie medzi proletariátom a buržoáziou tým, že pochopíme jeho podstatu, ale že využijeme toto poznanie na reálnu, praktickú zmenu tejto podstaty, na revolúciu; syntézou protirečenií kapitalizmu nie je pojem „socializmus“, ale socializmus v praxi. Celý Marxov *Kapitál* ukazuje na to, ako sa s vývinom kapitalizmu rozdiely medzi triedami vyvíjajú na protiklady a protirečenia; ukazuje, ako sa v rozdiel medzi dvoma stránkami tovaru, jeho spotrebnej hodnoty a menovej hodnoty skrývajú zárodoky všetkých protirečenií kapitalizmu, a to nielen v procese poznávania tovaru, ale aj v samom spôsobe výroby.

Preto, aby sa „protirečenie ako samopohyb“ aplikovalo na vývin spoločnosti, nestačilo, aby marxizmus jednoducho „prijal“ Heglove myšlienky. Idealisticky chápaná dialektika nedáva pri skúmaní spoločnosti takmer nič. Nanajvýš chápe, tak ako to chápal Hegel, vývin spoločnosti ako vývin foriem spoločenského vedomia, ktoré sa realizujú v ustanovizniach nadstavby — národné vedomie, štát, právo atď. Hegel preto neuplatnil a nemohol uplatniť svoju dialektiku tam, kde to bolo najviac potrebné — v teórii o človeku, v spoločenských vedách. Okrem ojedinelých dialektických myšlienok, ktoré mala v tejto oblasti predmarxistická filozofia včítane Hegla, začínali tu Marx a Engels fakticky od začiatku. Tu nebola Heglova dialektika jednoducho „prevrátená na hlavu“, ale nebola uplatnená takmer vôbec. V dialektickom chápaní spoločnosti vidíme aj historický Marxov rozchod s Heglovou filozofiou.

Keď sa pozeráme na ďalšie kategórie, ktoré Hegel zaraďuje do problému podstaty, vidíme, že proces poznania dospel k podstate tým, že myslenie postihlo za mŕtvou ľahostajnosťou javov vnútornú živosť, ktorá vychádza z protirečenia. Vytvorilo základ pre jednotu podstaty a javu, pre cestu poznania od podstaty k jej prejavu. U Hegla je to vyjadrené v kategórii základu. V súvislosti s ňou kritizuje Hegel názor, ktorý bral za základ formy hmotu. Pre Hegla je „hmota vôbec“ abstrakciou, a to abstrakciou v zlom slova zmysle, abstrakciou metafyzickou. V konkrétnom rozbere vzťahu medzi kategóriami hmoty a formy však stretávame veľa dialektických postrehov: V skutočnosti jestvuje sformovaná hmota, t. j. nerozborná jednotu hmoty a formy. Protirečenia hmoty sú preto protirečeniami formy a naopak. V tejto časti prichádza Hegel k znamenitým myšlienkam o neodtrhuteľnej súvislosti hmoty a pohybu — tu by mala byť vlastne podstata jeho „filozofie prírody“. Hegel tu kritizuje metafyzický spôsob myslenia, ktorý by chcel redukovať všetku rôznorodosť sveta na jeden spoločný základ — nech už mechanický alebo iný. Podľa tohto názoru je rôznorodosť sveta len kvantitatívna, v skutočnosti je však kvalitatívna, je to kvalitatívna rôznorodosť základov, podstát. Tieto sa líšia svojím obsahom. Hegel tu nemôže vyriešiť otázku kvalitatívnej rôznorodosti podstát na jednej strane a najvšeobecnejšej kategórie, ktorá by ich zahrňovala, ale neredukovala na jedno-

duchú „prapodstatu“ na druhej strane. Nakoniec sa uchyluje k aristotelovskému spôsobu: hmota je abstrakcia, podobná vraj abstrakcii kantovskej „veci o sebe“. Je zbavená akéhokoľvek určenia, nemožno o nej nič povedať. Z toho vyplýva, že „hmota je obsiahnutá v samotnom pojme formy“. To bol jediný, ale veľmi starý spôsob, ako sa Hegel mohol logicky vyhnúť materializmu. Aj v tomto bode vífazi idealizmu nad dialektikou. Hegel kritizuje metafyzický materializmus za metafyziku, ale keď ho chce kritizovať za materializmus, musí sa sám obrátiť o pomoc k metafyzike.

Katégoria základu, dôvodu však nepostačuje pre vysvetlenie javu z jeho podstaty. Ak je dôvod a zdôvodnenie, podstata a jav jedno a to isté, sú potom všetky úvahy prázdnu tautológiou. V zdôvodnenom musí byť ešte niečo, čo nie je obsiahnuté v dôvode. Potrebujeme teda poznať podmienky, v ktorých sa základ, podstata prejavuje. Táto myšlienka je vyjadrená Heglovým prechodom od základu k podmienkam. To je hlboká dialektická myšlienka: Jedna a tá istá abstraktná podstata, jedna a tá istá zákonitosť sa môže veľmi rôzne prejavovať v rôznych podmienkach. Táto myšlienka je veľmi cenná, lebo ani v prírode, ani v spoločnosti nenachádzame zákony na povrchu vecí, v čistej podobe, ale tak modifikované, že často považujeme prejavy jedného zákona za úplne protikladné alebo nesúvislé javy.

„Áno, skutočne; nikdy nenájdeť takú empirickú realitu, ktorá by priamo a bezprostredne zodpovedala teoretickému všeobecnému pojmu.“ Ak sa nachádza, tak len v podobe výnimky zo všeobecného pravidla, a nie ako pravidlo. Feudalizmus zodpovedal svojmu pojmu len „... v efemérnom jeruzalemskom kráľovstve a aj tam len na papieri“.⁸

Vzťah základov a podmienok nie je len vonkajší, mechanický. Základ spolu s podmienkami tvorí jav. Tu Hegel vyjadruje vnútornú zákonitosť, zákon ako vzťah podstaty a javu. Rôzne podstaty si vyžadujú také formy prejavu, ktoré by im zodpovedali. Preto „sprostredkované“ poznanie nemôže len konštatovať, že podstata sa odhaľuje v tých alebo iných javoch, ale musí ukázať, ako a prečo sa prejavuje práve tak a nie ináč; veda si vyžaduje odhalenie podstatného vzťahu ako zákona javu.

S prechodom ku kategórii javu, veci takej, akou je a nie ako sa javí na prvý pohľad, dovršuje Hegel jeden kruh špirály, po ktorej ide jeho logika. Jav je, tak isto ako zdanlivosť, niečo bezprostredné, daná vec. Lenže táto vec už je „sprostredkovaná“ podstatou, je to sama podstata, ktorá prešla do bezprostrednosti. Na rozdiel od zdanlivosti, cez ktorú sa ešte „nepremieta“ podstata, ne stráca jav svoju súvislosť s podstatou a okrem toho vplýva na samotnú podstatu, „znepokojuje ju“, a táto sa musí prejavovať, ináč by nebola podstatou. Preto ju nemožno brať ako neurčitú „vec o sebe“ a jej vlastnosti ako niečo jej cudzie.

Jav je jednota podstaty a zdanlivosti, vonkajšej a vnútornej stránky vecí. Jav je vzťah, vzájomné pôsobenie. Tajomstvo metafyzických ťažkostí pri skúmaní príčinnosti a pri skúmaní procesu poznania spočíva v tom, že nechápali, že príčinnosť je len jednou zo stránok vzájomného pôsobenia príčiny a následku, vnútorného a vonkajšieho, časti a celku, atď. atď.

Hegel teda chápe jednotu zdanlivosti, podstaty a javu ako prechod od konkrétneho ako jednotlivého k zdanlivosti — k abstraktnému, k podstate — a od nej ku konkrétne všeobecnému, k javu, ktorý sa chápe ako *zákonitý* jav. Aj metafyzika chápala podstatu ako abstraktné všeobecné. Lenže heglóvské a metafyzické

⁸ K. Marx, Fr. Engels, *Zobrané spisy* 29, Moskva, 314.

chápanie abstrakcie sa podstatne líši. Metafyzik chápe abstraktné len ako spoločné, všeobecné v mnohých veciach, a Hegel chápe abstraktné ako spoločne zákonité vo veciach, čiže skúma abstrakciu, pojem, nielen po formálnej, ale aj po obsahovej stránke. Preto sú preňho niektoré pojmy „pravdivejšie“ ako iné, dokonca stavia otázku o „pravdivosti“ vecí. Vec je tým pravdivejšia, čím lepšie zodpovedá svojmu „pojmu“, jednoducho povedané, čím viac zodpovedá svojej prirodzenej zákonitosti. Z vedeckých poznatkov sú pravdivejšie tie, ktoré odrážajú hlbokú, podstatnú stránku predmetu. A nájst jednoducho všeobecné neznamená vždy nájst to najpodstatnejšie. Hegel hovorí, že preto, aby sa mohlo nájst len jednoducho všeobecné, stačí empiria a umenie používať reč (t. zn., že všeobecné ešte nie je vedecký zákon). Stavať otázku o „pravdivosti“ vecí — to je, samozrejme, určitý subjektívizmus, aj keď to niekedy môže mať svoje odpodstatnenie v etickom zmysle, no nie v gnozeologickom. Stavať však otázku o „pravdivosti“, hĺbke vedeckých zákonov, ktoré sú odrazom predmetov a vecí, je veľmi dôležité, najmä v boji proti plochému empirizmu. Lenin formuluje otázku „pravdivosti“ objektívnych zákonov takto: „I tu má Hegel v podstate pravdu: hodnota je kategória, ktorá postráda smysly postížiteľnou látku, ale je pravdivejšia než zákon nabídky a poptávky.“⁹ Skutočná vedecká abstrakcia musí odrážať skutočnosť hlbšie, presnejšie, plnšie ako bezprostredný zmyslový vnem, predstava.

Jednotou podstaty, zdanlivosti a javu končí v *Logike* časť „Podstata“. Podstata vychádza z vnútorného stavu „v sebe“ stále viac navonok. Rozvíja, odhaľuje svoje vlastnosti, vracia sa akoby k bytiu — ale na novom, vyššom stupni, na stupni skutočnosti. Podstata sa „premieta“ cez bytie. Vývoj v *Logike* musí ísť ďalej, k pojmu, ktorý by vyjadril jednotu bytia a podstaty, ktorý by ich „prekonal“. Takou kategóriou je sama kategória pojmu. Ak je podstata pravdou bytia, je pojem pravdou bytia a podstaty spolu. Hegel sám poznamenáva, že vychádzajúc z toho by mal byť pojem nie záverečným, ale východiskovým bodom *Logiky*. A tu sám vyjadruje svoje ťažkosti s idealistickým systémom. Odpoveďou na otázku, prečo teda abstrakcia čistého bytia a nie pojem je preňho východiskovým bodom „... je to, že tam, kde je predmetom mysliace poznanie, nemožno začať z pravdy, pretože pravda, ktorá je začiatkom, zakladá sa len na tvrdení, a myslená pravda sa ako taká musí pred myslením zdôvodniť. Ak by sme na začiatok *Logiky* postavili pojem, čo by bolo podľa obsahu úplne správne a definovali ho ako jednotu bytia a podstaty, vznikla by otázka, čo sa myslí bytím a čo podstatou a ako prichádzajú k tomu, že sa spájajú v jednote pojmu. Vtedy by, pravda, vychádzalo, že sme začali s pojmom len podľa názoru, a nie fakticky.“¹⁰

Hegel teda sám chápe, že nemožno začať z pojmu, pretože skutočný vývoj ním nezačína; tým však popiera svoju vlastnú idealistickú tézu, že bytie a podstata sú len momentmi vzniku vývinu pojmu.

Bytie a podstata nie sú produktom pojmu (ani nie sú momentmi vzniku pojmu, ako to chápe Hegel), ale pojem je najvyšším produktom mozgu ako najvyššieho produktu hmoty, poznamenáva Lenin vo *Filozofických zošitoch*. K tomu netreba nič povedať.

Prechod od podstaty k pojmu však obsahuje ako takmer všetky Heglove prechody aj dialektickú myšlienku.

⁹ V. I. Lenin, *Filozofické sešity*, Praha 1953, 141—142.

¹⁰ G. W. F. Hegel, *Encyklopedija filozofskich nauk*, Spisy I, Moskva—Leningrad 1929, 263. Ruské vydanie.

Hegel hovorí, že keby začal svoju *Logiku* pojmom, „bolo by bytie aj tak skutočným východiskom, ako bolo aj tu, len s tým rozdielom, že by sme si definície bytia a taktiež i definíciu podstaty museli vypočítať zo sféry predstavy, a my sme zatiaľ rozoberali bytie aj podstatu v ich vlastnom dialektickom vývine a poznali ich ako „prekonávajúcích“ samých seba, aby prešli do jednoty pojmu“. (Tamže, str. 263.) Dialektický záver, ktorý vyplýva z tohto tvrdenia, ktorý však Hegel sám nerobí, je ten, že podstata veci, predmetu sa odráža v ľudskej hlave ako pojem, ktorý je tak výsledkom ľudského poznania objektívneho bytia a objektívnej podstaty. Pojem, ak je pravdivý, a Hegel stavia otázku o pravdivosti pojmu, je odrazom podstaty veci, ale nie v heglovskom zmysle, že veci majú zodpovedať svojmu pojmu, ale v tom zmysle, že pojem musí zodpovedať veciam.

Z uvedených ukážok Heglovho chápania kategórií podstaty a javu vyplýva, že Hegel chápal tieto kategórie v zásade dialekticky, že pochopil všetku ich hĺbku a zložitnosť. Teória jednoty a boja protikladov značne obohatila filozofické myslenie a urobila nemožným ďalší vývin filozofie po starej metafyzickej línii. Napriek všetkým týmto kladom má však Heglovo chápanie podstaty ešte značné nedostatky. Hoci Hegel teoreticky v rozhore kategórií naznačil, že je zbytočné hľadať akúsi metafyzickú „prapodstatu“ všetkých vecí v zmysle antického chápania, sám sa v celkovom systéme svojej filozofie nevyhol takémuto chápaniu. Metafyzický prvok v tejto otázke spočíva v tom, že pre Hegla je všeobecnou „prapodstatou“ všetkého absolútny duch, najvšeobecnejší pojem, zhavený sám o sebe akýchkoľvek vlastností, pretože sa mu pripisujú všetky vlastnosti, ktoré kedy boli, sú a budú. Aby sa vyhol panteistickej tendencii, ktorá za určitých podmienok gravituje k materializmu, podčiarkuje Hegel, že absolútny duch sa neroztápa, nemizne vo svojom inobytí, ale že sa neustále zaoberá sám sebou, že je pohrúžený do seba a že proces jeho vývinu je len procesom jeho samopoznania. Všetka objektívna dialektika, všetka činnosť je u Hegla úplne totožná so subjektívnou dialektikou. Absolútny duch je abstrakcia myslenia v čistej podobe, a pretože myslenie je myslením len dovtedy, dokedy sa pohybuje, musí sa vyvíjať aj absolútny duch. Myslenie sa však nemôže vyvíjať do nekonečna, ak nemá vyvíjajúci sa objekt, od neho nezávislý, ktorý by odrážalo. Preto Hegel chtiac-nechtiac musí ničím zakončiť vývin svojej prapodstaty všetkého — pojmu, absolútného ducha. Tým nakoniec prevláda metafyzická tendencia.

Hegel sa snažil prekonať protirečenia, ku ktorým prišiel Platónov objektívny idealizmus, ale neubránil sa tomu, za čo kritizoval Platóna ešte Aristoteles — že podstata vecí nemôže jestvovať oddelene od toho, čoho je podstatou, že totiž onen slovutný absolútny duch nemôže jestvovať sám o sebe, ale len vo veciach, a vtedy už by prestal byť absolútnym duchom, ale stal by sa jednoducho objektívnou od myslenia nezávislou zákonitosťou. Hegel sa preto nevyrovnal dôsledne s touto otázkou, nevyriešil všetky problémy, pred ktorými bola bezmocná metafyzika, ostal dokonca v zajatí tohto sporu, ktorý bol v stredoveku medzi nominalistami a realistami. Prikláňa sa potom k tendencii realistov, ktorá sa datuje ešte od Platóna, že všeobecné vo veciach jestvuje samostatne v podobe pojmov, že pojmy predchádzajú veciam, že sú ich podstatou. Táto tendencia je vrcholne idealistická a metafyzická. Hegel sa síce snaží vyhnúť tejto tendencii tým, že absolútny duch jestvuje vo svojom inobytí, a nie mimo neho; aj tak však hrá úlohu abstraktnej podstaty tohto inobytia, je pojmom všetkého a inobytie mu slúži ako prostriedok sebaoznania, samouvedomenia.

Hegel vysvetľoval súvislosť podstaty a zákona, ale z horeuvedených príčin ju nemohol vyriešiť do konca. Dôsledne dialekticky by sa mala podstata chápať ako

určité premietnutie zákonitostí predmetu do jedného bodu, ako zákony, alebo lepšie povedané súhrn zákonov, braný staticky. Pojem podstaty je teda riešený nielen kategóriou pojmu, ale kategóriou zákona, ktorá odpovedá na otázku, odkiaľ sa berú vo veciach podstatné a vedľajšie stránky a prečo sa podstata mení a nezostáva ustrnutou. Hegel sám naznačuje toto riešenie vetou, že kým v oblasti bytia je všetko bezprostredné, v oblasti podstaty je všetko vzťažné, ale podrobnejšie túto otázku nerozoberá.

Marxisticky chápaná dialektika podstaty a javu je majstrovsky uplatnená a rozobraná v Marxovom *Kapitáli*. Celý *Kapitál* je fakticky rozdelený tak, že I. diel je rozobraním „čistých“ zákonitostí podstaty vecí v čistej podobe, II. diel ukazuje vonkajší pohyb kapitálu a III. diel je syntézou obidvoch stránok, ukazuje kapitalistické zriadenie ako jav, cez ktorý sa „svieti“ jeho podstata. Marx však na rozdiel od Hegla, ktorý nerozoznáva v kategórii zdanlivosti subjektívnu a objektívnu stránku, ukazuje na mnohých príkladoch — napr. na tovarovom fetišizme — na rozdiel medzi nimi. Marx rozoznáva „ilúzie“, t. j. prevažne subjektívnu zdanlivosť, ktorá robí nesprávne závery tým, že si zamieňa javovú stránku vecí za ich podstatu. Vzťahy ľudí vystupujú skutočne na povrch ako vzťahy vecí, potiaľ je objektívna stránka vecí. Keď sa však na základe nej vytvárajú teórie, ktoré vysvetľujú celý spôsob výroby ako vzťah vecí, to je už ilúzia. Marx tým vlastne ukazuje na gnozeologické korene idealizmu. Hegel však nemohol odlišovať tieto dve stránky zdanlivosti, lebo nemal kritérium pre to, čo je v pojme, v poznaní objektívne a čo subjektívne. Síce mal jednotlivé myšlienky o úlohe praxe v poznaní („teoretická“ a „praktická“ idea), prax však, analogicky so zmyslosťou, bola preňho len „myslenou praxou“, t. zn. fakticky teoretickou činnosťou myslenia. Z toho vyplýva, že najvyššou formou praxe a teda kritériom pravdy bola preňho filozofia, pravdou prírody filozofia prírody, pravdou dejín filozofia dejín atď.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že pre dialektický materializmus existuje tiež určitá „prapodstata“ v podobe hmoty. Táto myšlienka privádza práve k tomu, že marxistická dialektika sa stotožňuje s Heglovou a chápe sa aj ako metóda jednostranne deduktívna. Marxizmus však zdôrazňuje, že hmota je len *gnozeologická* kategória, na označenie objektívnej reality, a nie „prapodstata“ objektívnej reality. Kategória hmoty je *kategóriou*, t. j. produktom ľudského poznania, vyvinula sa na základe poznania najvšeobecnejších vlastností a zákonov objektívnej reality, t. j. všetkého toho súhrnu vecí, predmetov, javov a ich vzťahov, ktorý existuje mimo nášho vedomia, a nie „pralátkou“ v starovekom chápaní tohto pojmu. Hegel chápe kategóriu hmoty tiež v tomto substancionálnom postavení, a preto si s ňou nevie rady. Preto tiež ukončuje vývin absolútneho ducha, lebo nemôže nájsť základ nekonečného vývinu a nekonečnej kvalitatívnej rozmanitosti *podstát*, hoci stavia otázku o tejto rozmanitosti a dynamičnosti. Koniec-koncov objektivizuje *pojem* ako podstatu a musí preto vývinu urobiť koniec.

*

Článok bol pokusom ukázať na niekoľkých príkladoch protirečivosť a nedôslednosť Heglovej filozofie a ten pokrok, ktorý znamená proti Heglovi marxistická filozofia. Táto otázka je však veľmi široká a zložitá, bolo by ju treba rozobrať na príklade viacerých kategórií, to však v takom malom rozsahu nie je možné.

Bolo by potrebné uviesť aj viacero Heglových prác, lebo Hegel sa sám vyvíjal. Jeho prvé práce sú smelšie, obsahujú viac dialektických myšlienok. Dialektika je

v jeho filozofii nerovnomerne rozložená. Najviac ju uplatňuje v oblasti teórie a histórie poznania, menej už — a to je pritom, keď počítame so spoločenskými a gnozeologickými koreňmi jeho filozofie, celkom pochopiteľné — vo filozofii prírody, filozofii dejín a estetiky. Aj tam však nájdeme veľmi cenné myšlienky, postrehy, život. Heglova filozofia je — povedané jeho vlastnými slovami — „samo jestvujúce protirečenie“. Hegel priviedol ad absurdum všetky nedostatky idealizmu, aj vyslovil všetko to kladné, čo mohla ešte povedať „čistá“, špekulatívna filozofia. Jeho zásluhy netreba ani zväčšovať ani zmenšovať, hovorí sám za seba.

Jeho práce môžu pomôcť a pomáhajú ešte teraz pri podrobnom ujasňovaní si niektorých problémov, najmä problémov kategórií. Čítať Hegla materialisticky však si vyžaduje, aby sa Heglove myšlienky pritom kriticky prehodnocovali. Hegel povedal veľa z toho, čo bolo možné povedať o gnozeologických kategóriách v ich čistej podobe. A povedal vôbec všetko, čo mohol povedať k týmto otázkam idealizmu. Ďalší vývin filozofie už bol možný len na základe materializmu, a to materializmu živého, neschematického, materializmu, ktorý by sa zaoberal konkrétnymi otázkami konkrétneho života, ktorý by uplatňoval dialektiku na praktické otázky života. Lenin považuje konkrétny rozbor konkrétnych otázok za dušu a podstatu marxizmu. Marxizmus nie je a nemôže byť uzavretým systémom. Preto pokusy vytvoriť uzavretý systém materialistickej dialektiky by boli len opakovaním Heglovoho nezdaru. Úvahy o čistých kategóriách sú potrebné ako učebné poučky, pre vyjasnenie otázok, ale keby si filozofia kládla za cieľ len tieto úvahy, znamenalo by to, že by neplnila svoju spoločenskú úlohu. Špekulatívna tendencia, ktorá sa ťahne vo filozofii od pradávna a bola posilnená najmä heglovskou filozofiou, je jedným z gnozeologických koreňov revizionistických teórií. Znamená vždy odtrhnutie od života. Naliehavé otázky spoločenskej praxe však nemožno riešiť len úzkym praktícizmom, empiriou. Pre teoretické riešenie otázok života je nevyhnutné poznať kategórie, poznať dialektiku. Kategória podstaty a javu, kategória zákona hrajú dôležitú úlohu napríklad v politickej ekonómii, lebo ak niekde nevystupuje podstata na povrch hneď už na prvý pohľad, tak je to najviac v spoločnosti, kde sú navzájom zložito prepletené momenty subjektívne a objektívne, formy spoločenského vedomia a spôsob výroby, spoločenské a biologické prvky v človeku atď. Nájst podstatnú zákonitosť v tejto spleti je veľmi ťažké a práve pri riešení takýchto otázok môžu pomôcť Heglove myšlienky. Pre riešenie konkrétnych otázok života je potrebný správny metodologický prístup a praktické skúsenosti. Hegel nezískal svoju metódu holým špekulovaním, mal encyklopedické znalosti zo špeciálnych vied a živo sa zaujímal o súčasné politické dianie. Jeho filozofia (najmä filozofia dejín) je filozofiou politickou, a to filozofiou nemeckej buržoázie v pravom slova zmysle. Marxistická filozofia sa preto nikdy nemôže s ňou stotožňovať, aj keď uznáva jej veľký význam pre formulovanie dialektickej metódy. Marxistická filozofia musí vychádzať zo súčasného života, z triedneho stanoviska robotníckej triedy. Osvojuje si však — ako zdôrazňovali klasici marxizmu-leninizmu — všetko to cenné, čo priniesla doteraz filozofia. A Heglov prínos do filozofie iste nie je malý.